

Filosofie en politiek

W. Coolsaet

Ik zou iets willen zeggen over de spanningsverhouding die *in het algemeen* bestaat tussen filosoof en politicus. Deze verhouding neemt *bijzondere* trekken aan in onze moderne maatschappij. Het is juist de huidige situatie die ons interesseert.

We moeten eerst de weg banen. En dat betekent een diep gewortelde opvatting over filosofie en politiek in twijfel trekken. Filosofie wordt vaak beschouwd als iets voor sterrenkijkers, theoretici, onpraktische dweepers. Thales van Milete viel in een put, terwijl hij naar de hemel keek. Geeft men zich rekenschap van de politieke denkbeelden van vele filosofen, dan wordt het een vervelende zaak. Heel vaak gaat het om grootse maatschappelijke stelsels, waarin ze soms zelf de prinsen of filosofen-leiders zijn. Daar is Plato met zijn Staat en hij heeft veel navolgers gekend. Tot zelfs Marx toe, misschien, met zijn idee van een klasseloze eindtijd waaruit alle vervreemding is verdwenen. Men krijgt de indruk dat Merleau-Ponty het juist had: 'La politique des philosophes, c'est celle que personne ne *fait*.'¹ Maar er wordt ook veel kwaad gesproken over de politicus. Volgens de gewone man zoekt de politicus zijn eigen voordeel, hij jaagt belangen na, meestal persoonlijke. Hij heeft macht, wat in de ogen van de doorsneemens betekent dat hij er misbruik van maakt. De staatsman is hypocriet, onbetrouwbaar. Hij is actiemens, maar werkt onbesuisd en alleen voor een onmiddellijk doel. Hij is een tacticus, met interesse voor het hier en het nu, voor de eigen kleine groep. En in ieder politicus schuilt een tiran. Men kan zich afvragen of wijsbegeerte en politiek dan nog wel iets met elkaar te maken hebben. Zou de filosoof er niet beter aan doen de boeken te sluiten en volksmenner te worden? Maar moeten we, aan de andere kant, de politiek haar gang laten gaan? Elk verweer opgeven tegen irrationele macht? Zo wordt een conflict zichtbaar tussen filosofie en politiek.

Laten we kort en goed verklaren dat de filosofie geen systeem hoort op te

¹ M. Merleau-Ponty, *Signes*, Parijs 1960, blz. 10.

bouwen. Dat kon ze alleen in de tijd dat ze dacht de wijsheid in pacht te hebben. Hoe zou de filosoof zich het recht kunnen aanmatigen a priori construerend te zeggen hoe de zaken moeten verlopen? Hij moet net zo goed als de politicus, als de wetenschapsmens enz. . . . zijn ogen gebruiken om het reële gebeuren te ontcijferen. Het is de *algemene* situatie van elke filosofie. Kant reflecteerde over de successen van de natuurwetenschap, Hegel over de problemen van de staat, Marx over dezelfde problemen maar in een gewijzigde constellatie. De filosoof is intens op de concrete realiteit betrokken. Beter dan de wijsbegeerte een systeemdenken te noemen, kunnen we spreken van een *kritische waakzaamheid* ten overstaan van het concrete gebeuren. De filosofie gaat op afstand staan. Misschien mogen we de wijsbegeerte wel een praxis noemen, maar dan, zoals Merleau-Ponty zegt: een praxis-op-afstand.² Men kan doorgaans van de politicus niet zeggen dat hij afstand neemt. Kritisch. De politicus leeft recht op de dingen af. Hij realiseert, hij handelt. Hij is direct. Hij overstijgt de dingen wel, maar in de actie, met het gevaar zich er in te verliezen. Hij mist misschien wel bezinning. De staatsman houdt zich bezig met mogelijkheden, maar alleen met die welke voor de hand liggen en zo goed als onmiddellijk te realiseren zijn. Hij zoekt het succes en is gelukkig wanneer hij iets kan realiseren. We zeggen niet dat elk project dat mislukt daarom ook verkeerd was. Maar het is toch zo dat het politiek gesproken zinloos is, plannen te maken waarvan men op voorhand zeker weet, dat ze niet haalbaar zijn. De politicus is realist. Maar niet zo, dat hij elke aanspraak op moraliteit laten varen. Ook de politicus denkt meer-dimensioneel. Maar de slinger slaat gemakkelijk de eendimensionele kant uit. Als we het mensdom met een lijn vergelijken, kunnen we zeggen dat aan het ene uiteinde de filosoof staat. Aan het andere de politicus. Er is slechts een graadverschil tussen filosoof en politicus. Alle mensen moeten handelen en zich tevens bezinnen. Maar het is goed en misschien noodzakelijk dat sommigen uitdrukkelijk afstand nemen. De filosoof wijst steeds opnieuw op de ongelukkige toestand waarin de politicus zich heel vaak bevindt. Hij steekt de politicus aldus een handje toe, want hij wijst hem erop dat hij in dienst staat van de maatschappij, van de ware noden van de maatschappij, en nooit omgekeerd.

Dit is de algemene situatie waarin filosoof en politicus zich bevinden. Ze geldt waarschijnlijk altijd en overall. De spanning tussen de eisen van de actie en de eisen van de bezinning doet zich vermoedelijk altijd voor. Maar hoe ziet de *concrete* situatie eruit waarin we nu leven? Welke is de specifieke vorm die de relatie filosoof-politicus heden aanneemt?

Onze westerse geëvolueerde industriële maatschappij kan goed worden

² M. Merleau-Ponty, *Signes*, Parijs 1960, blz. 20.

omschreven met het begrip 'rationaliteit' dat Max Weber heeft ingevoerd.³ Tegen dit soort rationaliteit heeft Max Weber helemaal geen bezwaar, in tegenstelling tot wijzelf – zoals duidelijk zal worden. Webers begrip van rationaliteit slaat op de vorm van de kapitalistische economie, op het recht, op de bureaucratische macht. In de moderne tijden worden meer en meer maatschappelijke gebieden onderworpen aan de maatstaven van deze rationele beslissing. De arbeid wordt geïndustrialiseerd. Dat brengt mee dat de maatstaf van het instrumentele handelen dat eraan eigen is, tot andere gebieden van het leven doordringt. We denken aan de verstedelijking, aan het vertechniseren van de communicatie. Het type van het *zweckrationales* handelen zet zich overal door. Het houdt zich zowel bezig met de organisatie van de middelen als met de keuze van de alternatieven. Ook de planning kan ten slotte als een soort technisch handelen worden opgevat, een functionele actie van de tweede graad. Het is immers de bedoeling het functionele handelen zelf in te stellen of te verbeteren of uit te breiden. De voortgaande rationalisatie van de maatschappij hangt samen met de institutionalisering van de wetenschappelijke en technische vooruitgang. Dit rationeel en technisch worden van de maatschappij heeft echter inhoudelijke implicaties. Wat gebeurt er als de politiek zich meester maakt van dit ideaal van functioneel en technisch handelen? Het kiezen en uitzoeken van alternatieven wordt bij voorbaat ondergeschikt gemaakt aan hun geschiktheid om het type rationaliteit te dienen dat werd verkozen. Alleen technische beschikbaarheid is nog geldig. Technische beschikbaarheid betekent echter controle, een controle die zich niet alleen over de natuur, maar, veel erger, ook over de mensen uitstrekt. Rationalisatie betekent daarom een institutionaliseren van een bepaald soort macht. Deze macht is in feite een politieke macht over mensen. Marcuse merkt op dat ze als zodanig onkenbaar is geworden, want ze heeft zich vereenzelvigd met het maatschappelijke systeem zelf. Er kan weinig twijfel over bestaan dat in feite de westerse industriële maatschappijen geëvolueerd zijn in de richting van macht, van een steeds maar meer beschikken over de mensen, van een verder schrijdende controle. Men hoeft slechts te kijken naar de grote problemen die onze wereld beheersen, bv. de tegenstelling tussen rijk en arm, die een uitbuitingsstructuur, een neokolonialistische machtsverhouding is. Een uiterst klein deeltje van de wereldbevolking verbruikt het grootste deel van de rijkdommen der aarde. De wereld is in twee of drie machtige blokken verdeeld, die tot de tanden gewapend zijn. In Amerika werkt 6 tot 7% van de arbeidende bevolking rechtstreeks voor

³ Vgl. H. Marcuse, *Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers*, in: *Kultur und Gesellschaft*, 2 Frankfurt am Main 1968.

J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*, Frankfurt am Main 1968.

het militaire apparaat. Dit gaat lopen met ongeveer 10% van het nationaal produkt. Naar schatting worden er heden in de wereld meer dan tienduizend miljard frs aan bewapening uitgegeven. Dat betekent een jaarinkomen van ongeveer 5000 frs voor elke hongerlijder. Het gemiddelde jaarinkomen van een arme bedraagt niet meer dan 9.000 frs. Het grootste deel van alle wetenschappelijk onderzoek betreft militaire doelstellingen, de ruimtevaart inbegrepen. Een belangrijk deel gaat naar futilliteiten. En dat geldt niet alleen voor Amerika, Europa, het kleine broertje van de Verenigde Staten, zou zo graag ook machtig en rijk zijn, het zou zo graag een paar raketjes kunnen afschieten. En het Oostblok? West en Oost willen elkaar overtroeven, elkaar voorbijstreven. Ten koste van alle mogelijke offers. Ze willen de machtigsten worden. Ondertussen gaat men inderdaad verder met het bouwen van atoomduikboten, met het ontwerpen van de meest verschrikkelijke vernietigingstuigen. En men denkt aan anti-raketsystemen, of moeten we zeggen anti-anti-raketsystemen. De bouw van één anti-raketbasis kost ruw geschat een miljard dollar. En toch zeggen ingewijden dat het hele systeem ondoelmatig is, en dus overbodig. Komt het doordat de geïndustrialiseerde mogendheden – zowel in oost als in west – voor eens en altijd hebben besloten economisch te groeien, dat wil zeggen te produceren om te produceren? In de economische vooruitgang ziet men de legitimatie van het gehele systeem. Geen ogenblik vraagt men zich af of het groeien der produktiekrachten wel gewenst is, en op welke wijze ze moeten toenemen. En ondertussen zucht en steunt de bevolking. Waarvoor? Misschien alleen om de technologie triomfen te laten vieren. Het middel wordt doel. De technische rationaliteit die in feite in dienst van het menselijk streven naar geluk zou moeten staan, wordt zelf norm, de enige vorm van redelijkheid. Het subsysteem der functionele rationaliteit bevestigt zich als het enige systeem van rationeel beheer. En toch is het waar dat boven de technische beschikking over de mensen en de natuur, de communicatieve redelijkheid staat. Deze leidt (of moet leiden) het gesprek over de doelstellingen, over normen, over de beoogde menselijkheid. Ze kan verschrompelen tot alleen technische conversaties, zoals heden ten dage veel te veel het geval is.

Waar staat de politicus? We zeiden dat de politicus in het algemeen naar het onmiddellijke overhelt, dat hij vaak reflectie mist. Hij moet handelen, en de meeste acties zijn op het succes berekend. De meeste acties betreffen de middelen. De doelstellingen worden niet bedacht, of worden als vanzelfsprekend aanvaard. In de bijzondere situatie van de moderne industriële maatschappij is dat alles nog veel meer het geval. De politicus staat zagezegd aan het roer van het schip. Maar reeds lang gaat de machine haar eigen gang. De economie bepaalt de politiek. De technologie bepaalt de communicatie. Waar zijn de politici die het inzicht en de moed

bezitten om de grote problemen van de maatschappij aan te pakken? De politici heden ten dage missen de nodige afstand tot hun object.

En toch is het hun rol de communicatie onder de mensen te doen zegevieren. Ze moeten de doelstellingen der maatschappij bepalen, samen met de filosofen, met de wetenschapsmensen, met de moralisten, met de journalisten en de vele anderen. Ze moeten vooral de middelen, d.i. de technische kant van de zaak aan de doelstellingen proberen aan te passen. En niet alleen omgekeerd, zoals veel te veel gebeurt. Ze moeten geen maatschappij opbouwen gesteund op technische macht en controle, maar een maatschappij gebaseerd op het open gesprek van al haar leden.

De spanning tussen filosofie en politiek bestaat waarschijnlijk altijd. In onze maatschappij dreigt ze bijzonder groot te worden. De filosoof wil namelijk de maatschappij begrijpen. Hij ziet haar technologisch karakter, haar verborgen macht. Hij ziet dat de politicus daarbij veel te veel het spel meespeelt. De bekommernis om de concrete mens verschrompelt. Het eenvoudige menselijke geluk wordt te weinig als maatstaf gehanteerd. De politicus staat te veel aan de kant van de gevestigde macht. De filosoof roept op tot een grootscheepse bezinning op de doelstellingen van deze maatschappij. We moeten eindelijk eens weten waar we naar toe willen. Dat is een politieke vraag. Ze wordt derhalve gesteld aan de politicus. De filosoof kan zich alleen aansluiten bij die politici die de doelstellingen van de maatschappij aan een ernstig onderzoek onderwerpen en die de moed opbrengen aan de realisatie van een menselijker gemeenschap te werken.